

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 79 Ağustos 2021 & Volume: 14 Issue: 79 August 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AFFÂN B. MUSLİMİN HADİS RİVAYET ÜSLUBU VE MİHNESİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

AN ASSESSMENT ABOUT AFFÂN B. MUSLİM'S HADITH NARRATIVE METHOD AND MIHNA

YUSUF AKGÂEL*

Öz

Bu çalışmada, Bağdat muhaddisi diye anılan Affân b. Muslim'in (134-220/751-835) hayatı, hadis ilmindeki yeri ile ona nispet edilen hadis cüzlerindeki rivayet üslubu ve Mihne hadisesinde yaşadıklarının çevresine nasıl tesir ettiği incelenmiştir. Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte çalışmanın amacı, önemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölüm Affân b. Muslim'in hayatı ve hadis ilmindeki yerine dairdir. İkinci bölümde ise Affân'ın hadis rivayet üslubu ve Mihnedeki durumu ele alınmıştır.

Kaynaklarda rivayetlerinin sağlam ve güvenilir olduğu zikredilen Affân b. Muslim'in hadis aldığı kişiler arasında Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd ve Şu'be b. Haccâc gibi meşhur muhaddisler yer almaktadır. İbn Sa'd, Ahmed b. Hanbel, İbn Ebi Şeybe, İmam Buhârî ve Ebû Hâtim er-Râzî onun talebelerindedir. Affân b. Muslim'e nispet edilen cüzler ve biyografi kaynakları incelendiğinde de bu durum açıkça görülmektedir.

Affân'ın hadis rivayet üslubu, onun hocalarından aldığı rivayetlerinde, âlimlerin onun hakkındaki olumlu veya olumsuz değerlendirmelerinde ve yaşadığı dönemde yapılan çalışmalarda tespit edilebilir. Her ne kadar konuyla ilgili bazı çalışmalarda buna temas edilmiş olsa da bu çalışmada hadis cüzleri incelenmiş, konuya dair bazı ilave açıklamalarda bulunulmuştur.

Affân'ın yaşadığı dönem itibariyle Abbasilerin ilk dönemi olması, bu dönemde hadis alanında önemli gelişmelerin yaşanması, Mutezile mezhebinin görüşlerinden Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünün Ehl-i hadis'e benimsetilmeye çalışılması ve bu bağlamda Abbâsî Halifesi Me'mûn tarafından başlatılan sorgulamanın Affân b. Muslim ile başlamış olması gibi hususlar dönemin siyasi ve fikrî olaylarının hadis rivayetine ve üslubuna ne şekilde yansıtıldığını göstermesi bakımından kanaatimizce araştırmaya değer konulardır. Bu cümleden olarak çalışmada Affân'ın hayatı, hocaları ve talebeleri araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Affân b. Muslim, Hadis cüzü, Rivayet, Mihne, Usul.

Abstract

In this study, the life of Affân b. Muslim (who is called the Baghdad muhaddith (134-220/751-835), his place in the science of hadith, his style of narration in the hadith juz' of him, and how his experiences in the Mihna incident affected his environment were examined. The study consists of introduction, two parts and conclusion. In the introduction, there is information about the purpose, importance and sources of the study. The first chapter is about Affân b. Muslim's life and his place in the science of hadith. In the second part, Affân's hadith narration method and his situation in Mihna are discussed.

Affân b. Muslim, whose narrations are mentioned in the sources as solid and reliable, has received hadith from famous muhaddiths such as Hammâd b. Salamah, Hammâd b. Zayd ve Shu'ba b. al-Hajjaj. İbn Sa'd, Ahmad b. Hanbal, İbn Abi Shayba, Imam Buhârî ve Abû Hâtim ar-Râzî are his students. This situation is clearly seen when the sources of juz and biography belonging to Affan are examined.

Affân's hadith narration style can be detected in the narrations he received from his teachers, in the positive or negative evaluations of scholars about him, and in the studies conducted during his lifetime. Although this has been mentioned in some studies on the subject, in this study, the hadiths were examined and some additional explanations were made on the subject.

Affân lived in the first period of the Abbasids. During this period, there were important developments in the field of hadith. One of them is the Mu'tazila's thought that the Qur'an is created. This idea has been tried to be adopted by the Ahl-i hadith. Abbasid Caliph Me'mûn started the first questioning with Affân. In this context, it is necessary to investigate how the political and intellectual events of the period affected the hadith narration and style. Therefore, in this study, Affan's life, teachers and students were investigated.

Keywords: Affân b. Muslim, Juz' al-Hadith, Narration, Mihna, Method.

1. GİRİŞ

Erken dönem yazılı hadis belgeleri olan cüzler, hadislerin tedvin ve tasnif döneminin kaynaklarını oluşturması yönüyle hadis edebiyatının yapı taşları mesabesinde. Zira hadislerin çeşitli şekillerde tasnif edildiği rivayet döneminin altın çağı olan hicrî 3. asırda kaleme alınan musannef, müsned, câmi' türü eserlerin oluşumunda söz konusu bu cüzlerin kaynaklığı yadsınamaz. Nitekim Abdurrezzak (ö. 211/827) Humeyd (ö. 219/834), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/852) gibi muhaddisler hadis eserlerinin telifi için kimi zaman yakın kimi zaman ise uzakta bulunan âlimlerin hadis cüzlerini meclislerinde sema, arz, kıraat vb. yollarla kaydetmişlerdir. Mesela Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) hocası Affân b. Muslim (ö. 220/751) ile Bağdat'ta buldukları dönemde ondan birçok hadis rivayet etme imkânına sahip olmuştur. Dolayısıyla onun imla ettiği cüzünden istifade ettiği söylenir. Bu açıdan bakıldığında kanaatimizce erken dönem hadis rivayet metot ve tarzlarını tanıma açısından hadis cüzlerinin incelenmesinin ayrı önemi vardır.

Bu cümleden olarak makalemizde Affân b. Muslim'in (134-220/751-835) hadis cüzündeki rivayetleri ve üslubu hoca-talebe ilişkisi yönüyle analiz edilmesi hedeflenmiştir. Bu arada onun kısaca hayatı, ilmî kişiliği ve hadis ilmindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca bu çalışmada Affân b. Muslim'in yaşadığı dönemde meydana gelen ve hadis tarihinde mihne adı verilen süreçte yaşadıkları üzerinde durulmuştur. Nitekim mihne sorgusuna çekilen ilkler arasında olan Affân'ın hayat hikâyesinde ister ona yöneltilen muhtelif iddialar yönüyle isterse rivayetlerinin sonraki kaynaklara intikali cihetiyle olsun bizi böylesine bir araştırmaya sevk eden husus daha çok onun hakkındaki bu farklı ve kapalı yönlerinin varlığı olmuştur. Bu açıdan hem Affân hakkındaki bu belirsizliği gidermenin hem de ondan intikal eden cüzleri hoca-talebe ilişkisi yönüyle ele alıp ve bazı değerlendirmeler yapmanın, o dönemin yazılı kaynaklarını ve müelliflerin çektiği sıkıntıları daha iyi anlama imkânı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Affân b. Muslim ve cüzleri hakkında yapılmış çalışmalara dair literatür tarandığında Melik Suud Üniversitesinde 1418/1998 yılında danışmanlığını Abdullah es-Sevalime'nin yaptığı ve Hind binti Muhammed el-Mezrû'un hazırladığı *Cüz'ü Ebî Osmân Affân b. Muslim es-Saffâr diraseten ve tahkiken* isimli bir mastır tezi olduğu görülür. Bu çalışmada, Zâhiriyye kütüphanesinde bulunan Ebu Bekir b. Muhammed b. Ubeydullah b. Dînâr el-Hallâl'ın rivayet ettiği nüsha esas alınarak Affân b. Muslim'in cüzü tahkik edilmiştir. Tahkik çalışmasında önce Affân hakkında bilgi verilmiş, ardından nüshanın tahkiki yapılmış ve sonuçta muhakkik tarafından bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmelere göre Affân'ın cüzü genel olarak sika ravilerin naklettiği hadislerden ibaret olup toplam 178 hadis 145'i merfu hadis, 33'ü mevkuf veya maktu haberdur. Merfu hadislerden 97'si sahih, 16'sı hasen, 33'ü zayıf derecesindedir. Diğer mevkuf ve maktu haberlerden 16'sı sahih, 4'ü hasen, 10'u zayıf mertebesindedir. Tahric edilen hadislerden 12'sinin ise metin olarak başka bir kaynakta geçmediği ifade edilmiştir.

Bir diğer çalışma ise Hamza Ahmed Zeyn'in altı hadis cüzünü tahkik ettiği *Ehâdîsu's-şuyûhu'l-kibâr akdemu'l-mahtûtâtî'l-hadîsiyye* adlı kitabında yer alan Affân b. Muslim'e nispet edilen cüzlere ait üç rivayetin tahkik çalışmasıdır. Hamza Ahmed Zeyn bu tahkikinde Zâhiriyye kütüphanesinde bulunan üç sema kaydını esas almıştır. Tahkik çalışmasında önce Affân'ın hayatı hakkında kısa bilgi verilmiş, nüshalarda adı geçen 28 hocası ve 79 öğrencisinin isimleri sıralanmış, âlimlerin onun hakkındaki görüşleri dile getirilmiştir. Muhakkik çalışmasında özellikle nüshanın üçüncü kısmında yer alan ravi isimlerinin hatalı yazılmasından ötürü çok zorlandığını fakat rical kitaplarından faydalanarak bu sorunu çözdüğünü ifade etmektedir. Ardından tahririni yaptığı rivayetlerin sened ve metin yönünden sıhhati hakkında dipnotlarda bilgi verdiğini, metinlerde geçen garib kelimeleri açıkladığını belirtmiştir.

Diğer taraftan Ali b. Abdullah es-Sayyâh'ın *el-İmam Affân b. Muslim es-Saffâr ve menhecuhu fi't-telakkî ve'l-edâ ve'n-nakd* isimli makalesi vardır. Makalede Affân b. Muslim'in hadis rivayetinin kabulü, nakli ve tenkidindeki metodu ele alınmıştır. Makalenin birinci bölümünde Affân b. Muslim'in hayatına dair bilgiler verilmiş, ikinci bölümünde onun hadis kabul, eda ve tenkit metodu açıklanmıştır. Sonuçta araştırmacı Affân'ın hadis tahammülündeki kullandığı lafız ve sigaları konusunda gösterdiği büyük hassasiyetinden söz edip onun rivayet tenkit metodunun aşırı ihtiyatlı olduğunu ve sika raviden başka kimseden rivayet almayan sağlamcı bir metot izlediğini ileri sürmüştür.

Yine aynı yazarın *Mecelletu'l-Câmiati'l-İslamiyye* adlı dergide 2012 senesinde "*Akvâlu'l-imam Affân b. Muslim es-Saffâr (ö.220) fi cerhi'r-ruvât ve ta'dîlihîm*" başlığıyla yayınlanmış bir makalesi vardır. Yazar makalede Affân'ın ravilerin cerh ve ta'dili hakkında kaynaklarda geçen sözleri ile aynı raviler hakkında çağdaş cerh ve ta'dil âlimlerinin sözlerini karşılaştırmayı böylece Affân'ın hadis ilminde özellikle cerh ta'dil bilgisi ve metodunu tespit etmeyi amaçlamıştır. Sonuçta onun ravilerin cerhinde müteşeddit olduğunu,

müdelis, telkine maruz kalan ravileri kabul etmediği gibi sika ravileri dahi cerh ettiğini, zayıf gördüğü bazı ravilerin mertebesine göre ahkâm dışında zühd ve ahlaka dair konulardaki rivayetlerini kabul ettiğini ileri sürmüştür. Ayrıca sözünü ettiği bütün ravilerin ise genelde ya Basralı yahut kendilerinden hadis alıp görüştüğü kimseler olduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda raviler hakkındaki eleştirilerinde münekkit âlimlerle farklı düşüncelerinin sebepleri arasında ravinin cerh durumuna vakıf olması ile değerlendirmedeki hassasiyetinden kaynaklanması gibi sonuçlara ulaşmıştır.

Bir de ülkemizde konu hakkında çalışan Hasan Yerkazan'ın "*Tasnif döneminin yeni yazılı kaynakları: Affân b. Müslim es-Saffâr'ın (ö.220/ 835) hadîs cüzü*" isimli makalesi vardır. Yazar Affân'ın hayatı, hocaları ve öğrencileri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra hadisçiliğine dair kısa bir malumat vermiştir. Daha sonra Affân b. Müslim'e nispet edilen cüzlerden Berlin Devlet kütüphanesindeki Ebû Zür'a Abdurrahman b. Amr ed-Dimaşkî'nin (ö. 281/894) rivayet ettiği nüshayı incelemiş, dipnotlarda hadislerin Zahiriyeye nüshasındaki yerlerine de işaret edip tahririni yapmıştır. Sonuçta cüzde 18 rivayetin 16'sını merfu' birer rivayetin ise mevkuf ve maktu olduğunu, 4 rivayetin Zahiriyedeki nüsha ile ortak olduğunu ve bu hadislerden 15'inin Ebû Zür'a aracılığıyla geri kalan 3'ünün ise senedinde Affân b. Müslim'in yer almadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla yazar bu cüzlerin içerdiği rivayetler yönüyle farklı iki çalışma olduğu kanaatine ulaşmıştır.

Netice itibariyle şimdiye kadar yapılmış çalışmaları ve bu çalışmalarda ulaşılan sonuçları ele aldığımızda diyebiliriz ki Affân'ın hadis cüzlerinin hadis edebiyatının oluşum tarihine dair önemli ipuçları taşıdığı kanaati üzerinde fikir birliği vardır. Bunun yanı sıra yapılan bu çalışmalarda görülen bazı eksikliklerin de tamamlanması adına bu makale kaleme alınmıştır. Bunlar, Affân'ın hadis rivayetinde gözettiği usul ile hakkında ileri sürülen farklı cerh-ta'dil ifadelerinin nedenleri ve yaşadığı mihnenin hadis rivayetine yansımaları gibi konulardır. Bu çalışmamızda kullanılan kaynak ise Hamza Ahmed Zeyn'in Ehâdisu's-şuyûhu'l-kibâr akdemu'l-mahtûtâtî'l-hadisîyye adıyla tahkikini yaptığı altı hadis cüz'ünden biri olan Affân b. Müslim'in hadis cüz'leridir.

2. AFFÂN B. MUSLİM'İN HAYATI VE HADİS İLMİNDEKİ YERİ

2.1 İsmi Nesebi ve Ailesi

Adı, Affân b. Müslim b. Abdullah es-Saffâr olup Azra b. Sabit Ensarî'nin kölesidir. Künyesi Ebu Osman'dır. *Saffâr* adının bakırcıdan temsil getirilerek sarı kapları satan kimse anlamında kullanıldığı söylenir.

Esasen Affân'ın ailesi hakkında kaynaklarda detaylı bir bilgiye rastlanmaz. Yalnız bir rivayete göre Affân'ın geniş bir ailesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yaşadığı mihne/sorguya çekilme hadisesi sonrası şöyle denmektedir: "*O evine geri döndüğünde kadınları ve evindekiler -ki onlar kırk kişiydi- onu kınamıştır.*"

Ayrıca kaynaklarda İsa adında bir oğlundan söz edilmektedir. Hatib el-Bağdadî ve Zehebî, onun oğlunun hicri 270'te öldüğünü nakleder. Fakihî'nin *Ahbâru Mekke*, Vekî'nin *Ahbâru'l-kudât* ve bazı kaynaklarda oğlu İsa'nın da senedinde olduğu az sayıda rivayete yer verilir. Sonuç itibariyle onun geniş bir ailesi olduğu ve kıt kanaat geçindiği anlaşılmaktadır.

2.2 Doğumu Yetiştirilmesi ve Seyahatleri

İbn Sa'd'ın verdiği bilgilere göre hicri 210 yılı Cemaziye'l-ahir ayının 18. perşembe akşamında Affân'ın "Ben 76 yaşındayım" demesine göre o, hicri 134 yılında doğmuştur. Zehebî ise onun yaklaşık 134 yılında doğduğunu kaydeder.

Affân'ın gençliğine ve yetişkinliğine dair pek bilgiye sahip olmamakla birlikte İbn Sa'd onun hakkında şunları nakleder: "*O, Basra'da doğmuş, Bağdat'ta ikamet etmiş, vefat edinceye kadar orada yaşamıştır.*" Konuyla ilgili Zehebî ise: "*Şu'be b. Haccac gibi hadis aldığı tabakadaki âlimler, onun beldesinin ileri gelenlerinden (meşihat) idi. O, Bağdat'ı vatan edinmiştir*" der. Kûfeve Vâsitonun ilim için seyahat ettiği şehirlerdendir. Kaynaklardan anlaşıldığı üzere o ilim tahsili için yaptığı yolculuklarının ardından Bağdat'a yerleşmiştir.

2.3 İlmî Kişiliği

Affân eğitimine erken yaşlarda başlamıştır. Daha küçük yaşlarda hadis öğrenip yazmıştır. Onun ilk hadis öğrenimi hicri 150 yılından sonradır. Nitekim Zehebî şunları kaydeder: "*O, yaklaşık hicri 150 senesinde*

hadis öğrenimine (sema') başlamıştır."Nitekim akranı meşhur muhaddisler tarafından da bu durum dile getirilmiştir. Ondan birçok kimse rivayette bulunmuştur.

2.3.1 Hocaları

Affân'ın hadis aldığı hocalarının sayısını rical eserlerindenve özellikle kendisine nispet edilen cüzlerdenve talebelerinin eserlerinden tespit etmek mümkündür. Buna göre yüzü aşkın hocası olduğu söylenebilir. Bunlardan bazıları şunlardır: Abdullah ibnu'l-Mubârek , Bişr b. el-Mufaddal , Ca' fer b. Hayyân Ebu'l-Eşheb , Ebân b. Yezîd el-Attâr , Halid b. Abdullah el-Vâsiti , Hammâd b. Seleme , Hammâd b. Zeyd , Hemmam b. Yahya , Mehdî b. Meymûn , Muhammed b. Suleym , el-Müsennâ b. Avf , Sellâm b. Süleym Ebu'l-Ahvas , Sellâm b. Süleyman , Süleym/an b. el-Muğîre , Süleym/an b. Hayyân , Şu'be b. el-Haccâc , Vaddâh b. Abdullah , Vuheyb b. Halid b. Aclân , Yezîd b. İbrahim et-Tusterî , Yezîd b. Zurey'dir.

2.3.2 Talebeleri

Rical eserlerinden ve cüzlerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla Affân'dan hadis rivayetinde bulunan yüzü aşkın talebesinden bir kısmı ise şunlardır: Abbas b. Muhammed ed-Devrî, Abd b. Humeyd el-Keşî, Abdullah b. Ahmed ed-Devrakî, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Ahmed b. Seyyâr el-Mervezî , Ali b. Abdullah el-Medinî, Amr b. Muhammed en-Nâkıd, İshak b. Râheveyh, Kuteybe b. Saîd, Muhammed b. Abbas Bağdâdî, Muhammed b. Beşşar Bundâr, Muhammed Ebû Hâtim er-Râzî, Muhammed b. Sa'd es-Semân, Muhammed b. Ubeydullah Hallâl, Süleyman b. Seyf el-Harrânî, Yahya b. Maîn, Zuheyr b. Harb Ebu Haysemedir.

Görüldüğü üzere devrin nice âlimi Affân'dan hadis işitmek için onun yanına gidip gelmişler hatta uzun süre yanından ayrılmamışlardır. Bunlar arasında on sene onun yanından ayrılmayan öğrencilerden biri de Ahmed b. Hanbel'dir."Yine İbn Adî onun talebelerinden Ahmed b. Salih el-Mısırî hakkında onun Affân'dan hadis almak için Mısır'dan rihle yaptığını ve on iki sene Bağdat'ta onun meclisine katılıp ondan hadis yazdığını ifade eder.

Kaynaklara göre Affân'ın talebeleri arasında üç talebesi Affân'a olan bağlılıklarından ötürü özel bir lakapla isimlendirilmiştir. Bunlar *Dâbbetü Affân* lakabıyla anılan İbrahim b. Hüseyin b. Dizîl (ö. 281/894),Merkebu Affân lakabıyla bilinen Muhammed b. Ali el-Cürcanî (ö. 271/884)ve *el-Affânî* lakabıyla tanınan Ali b. Sehl b. el-Muğîre'dir (ö. 271/884).Anlaşılacağı üzere Affân'ın çevresinde hadis öğrenmek maksadıyla gelen bir hayli talebesi vardır. Bunlardan bir kısmı da hem ona hizmet etmek hem de rivayet ettiği hadisleri tahammül gayesiyle onun yanından ayrılmamışlardır.

2.3.3 Affân'ın İlmî Kişiliği Hakkında Söylenenler

Affân, dönemin birçok âliminden ders almış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Talebeleri arasında İmam Ahmed b. Hanbel, Affân hakkında oğlu Abdullah'tan naklen şöyle demiştir: "Affân, Abdullah b. Mehdî'den daha güvenilir (esbet) idi. Ona dedim ki Abdurrahman b. Mehdî'den daha mı güvenilir? O da evet, dedi."Yine "Yahya b. Saîd'in, bir konuda ihtilafa düştüğünde Affân'ın görüşüne uymak bana daha sevimli gelir" dediğini söylemiştir.Keza Yahya b. Maîn, "Şu iki adamdan daha güvenilir kimse görmedim; Ebu Nuaym (Fadl b. Dükeyn) ve Affân" demiştir.

Diğer âlimler gibi cerh-ta'dil imamları da Affân hakkında sika, sebt, mutkin, metîn, kesîru'l-hadîs, sâhibu's-sünne ve hüccet gibi övgü ifade eden lafızlarla hadis rivayetinde otorite olduğunu belirtmişlerdir.Nitekim cerh-ta'dil ulemasından Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890): "O sika ve imamdır," demiştir.Öte yandan İbn Adî (ö. 365/976), Affân hakkında yöneltilen bazı tenkitlerden de söz etmiştir.

2.4 Vefatı

Kaynaklarda Affân'ın ölüm tarihi hakkında hicrî 219 ve 220 şeklinde iki farklı tarih vardır. Bununla birlikte Âcurrî'nin (ö. 360/970) hocası Ebu Dâvûd'dan (ö. 275/889) işittiği bir haberile İbn Sa'd,Buhârî,Ebu Zûr'a ed-Dımeşkîve Halife Hayyât'ınifadelerine göre o, hicrî 220 yılının Rebiu'l-âhir ayına on bir gün kala perşembe günü Bağdat'ta vefat etmiştir. Cenaze namazını Asım b. Ali b. Asım kıldırmıştır.

3. AFFÂN'IN HADİS RİVAYETİ ÜSLUBU VE MİHNE'DEKİ DURUMU

Affân'ın hadis anlayışına dair ipuçlarını onun hocalarından aldığı rivayetlerinde, âlimlerin onun hakkında yaptıkları olumlu ve olumsuz değerlendirmeleri ile yaşadığı dönemde yaptığı çalışmalarında görmek mümkündür.

Affân'ın özellikle kendilerinden hadis alırken titizlik gösterdiği hocaları arasında öne çıkan isimlerden Hammad b. Seleme (ö. 167/784), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Hemmam b. Yahya (ö. 164/781), Vuheyb b. Hâlid (ö. 165/781), Ebân b. Yezîd'i (ö. 161/777) sayabiliriz. Rical kitaplarında bu ilk üç hocasının rivayetlerine vakıf olduğu, aynı zamanda onlardan hadis rivayeti hususunda başvurulan güvenilir bir kaynak olduğu ve hafızasının iyi olduğu belirtilmiştir." Affân'ın bu üç hocasından naklettiği rivayetlerin genel durumu hakkında kendi cüzü, kütüb-i sitte ve Ahmed b. Hanbel'in Müsnedi ile İbn Sa'd'ın Tabakât'ı çerçevesinde bakacak olursak şöyle bir tabloyla karşılaşırız:

Hocaları	C. A.	S.B.	S.M.	S.T.	S.E.	S.N.	S.İ.	M.A.	T.İ.	Toplam
Hammad b. Seleme	103	-	25	10	4	7	15	703	227	1570
Şu'be b. Haccac	29	-	1	1	-	1	2	219	54	307
Hemmam b. Yahya	40	1	8	3	4	3	3	235	40	337

C.A.: Cüz-ü Affân S.B.: Sahih-i Buhari S.M.: Sahih-i Muslim S.T.: Sünen-i Tirmizi S.E.: Sünen-i Ebu Davud S.N.: Sünen-i Nesâi S.İ.: Sünen-i İbn Mâce M.A.: Müsned-i Ahmed b. Hanbel T.İ.: Tabakât-ı İbn Sa'd

Tablodan anlaşılacağı üzere kütüb-i sitte musannifleri, Ahmed b. Hanbel kadar Affân'dan hadis rivayet etmemişlerdir. Bunun sebebini Ahmed b. Hanbel'in Affân ile aralarındaki uzun süre hoca-talebe birlikteliğine bağlamak mümkündür. Bunun yanı sıra kütüb-i sitte imamlarının Affân'dan az hadis almalarını ise tek bir sebebe bağlamak kanaatimizce doğru değildir. Zira kütüb-i sitte imamlarının hadis kabul şartlarının farklılığı, o günkü siyasi, ilmi, fikri ortamın uygun olup olmaması, zaman-mekân açısından rivayetlere ulaşmada yaşanan problemler ile Affân hakkında akranları tarafından yapılan eleştiriler gibi birçok etken sayılabilir.

3.1 Hadis Rivayet Üslubu

Affân'ın hadis rivayet metodu, kabulü ve tenkidine dair bize önemli bilgiler veren es-Sayyâh, makalesinde konuyu "Affân'ın hadis kabul, eda ve tenkidindeki metodu" başlığı altında üç kısımda ele almıştır. Ayrıca incelediğimiz cüz'ün'deki rivayet üslubuna dair bazı tespitleri burada belirtmekte yarar vardır.

3.1.1 Hadis Rivayetindeki Titizliği

İlk olarak kaynaklarda hadis kabulüne dair Affân'ın hocalarından hadis alırken gösterdiği titizliğinden, onlara işittiği her hadisi arz etmesinden ve bunu pekiştirmek için bazen bıkkınlık derecesine varacak derecede tekrar ettiğinden söz edilir. Bu bakımdan hocalarından tepki aldığı ve bu titizliğinden ötürü rivayetlerin birçoğunu nakletmediği, nakledilmeyen rivayetlerin ise zayıf olduğu ifade edilmiştir.

3.1.1.1 Sened ve Metinde Geçen İfadelerin Okunusunda Gösterdiği Hassasiyet

Affân'ın hadis rivayetine ve lafızlarının zabtına dikkat ettiği gibi hadisin senedindeki ravilerin isimlerinin doğru telaffuzuna ve yazımına hassasiyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Zira bu hususla ilgili İshak b. Hasan el-Harbî (ö. 284), Ahmed b. Hanbel'i şöyle derken işittiğini nakletmiştir: "Şu'be'nin ashâbından (yani Şu'be'den hadis alanlardan) Affân'dan daha çok kitabında Enbeenâ, Aḥberanâ, Semî'tu, Haddesenâ gibi rivayet lafızlarına yer veren birini görmedim."Yine bir başka misalde Ahmed b. Hanbel şunları nakleder: "Hatadan kimse kaçamaz. Yahya b. Saîd ravilerin isimlerini çok istekli olanlar olduğunda harekeler yoksa hareke vermezdi. Ashab-ı şekl (yani ravilerin isimlerinin telaffuzuna önem verenler) arasında Affân, Behz ve Hibbân vardı." Bu örneklerden hareketle denilebilir ki genel anlamda Affân'ın hadis rivayet üslubunun özelliklerinden biri onun rivayetlerde geçen isim ve kelimelerin, hadis metinlerinin, eda lafızlarının korunması (zabtı) ve tetkiki konusundaki şüphe derecesine varan titiz tutumudur. Nitekim hocalarından hadis öğrenme ve onu öğretim konusunda imla yoluyla hadis almaya özen göstermiş, sonra aldığı hadisi hocaya rivayet ve

tahammül lafızlarına dikkat ederek arz etmiştir. Hatta bu usulü soru sorarak çokça uygulaması sebebiyle bazı hocalarını öfkelendirmiş ve bu yüzden anlayışı kıt diye nitelendirilmiştir.

3.1.1.2 Rivayette Dil Hatasına Dikkat Etmesi

Affân hakkında bilgi veren kaynaklarda görüleceği üzere o, rivayetinde dil/gramer hatası (lahn) yapmaması yönüyle temayüz eden ve rivayette geçen kelimelerin anlamlarını tetkik eden bir âlimdir. Bütün bu hususiyetler Affân'ın rivayetlerdeki ihtiyatlı ve titiz tutumunun göstergeleridir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdînin naklettiği bir habere göre dil âlimi Ebû Hâtîm Sehl b. Muhammed'in (ö. 255/868) şu sözü bu konuya bir misaldir: "Affân b. Muslim, işittiği bir hadisi önce Ahfeş'e ve nahiv âlimlerine arz eder, ardından naklederdi. Ahfeş, ona beni kastederek bu hadisi ona götür der, o da bundan sonra bana gelirdi. Nihayetinde birçok hadisi bana arz etmiştir."

3.1.2 Hadis Rivayetinde Telkini Kabul Etmemesi

Hadis rivayetinde Affân'ın telkini kabul etmediğini bilakis ondan kaçındığını kaynaklar ifade etmektedir. Nitekim bunu gösteren bir örneği Ukaylî (ö. 322/924) kitabında kaydetmiştir. Rivayete göre; bir adam doğruca Affân'a gider ve ona "Ebû Osmân! Hammâd b. Seleme- Humeyd- Enes tarikiyle gelen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 'bir hurma parçasıyla da olsa cehennemden sakının', buyurduğu hadisi bize naklet", der. Bunun üzerine Affân ona hadisi Humeyd- Enes tarikiyle rivayet etmek istersen iki dirhemle bir sandal kirala ve Basra'ya git. Orada Arim adında bir kimse bu hadisi sana Humeyd- Enes tarikiyle nakleder. Biz ise Hammad b. Seleme- Humeyd- el-Hasan tarikiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir hurma parçasıyla da olsa cehennemden sakının, şeklindeki hadisi naklelerimiz, demiştir. Örnekten anlaşılacağı gibi Affân'ın hadis rivayetinde telkinde bulunan kimsenin telkinini kabul etmemiş olması onun zabtına dair yapılan eleştiriye cevaptır.

3.1.3 Sika Ravilerden Rivayet Etmesi

Affân'ın hadis cüz'ün'de rivayette bulunduğu raviler Hammâd b. Seleme, Şu'be b. Haccâc, Vuheyb b. Halid, Suleym b. Hayyân, Ebân b. Yezîd gibi genelde sika raviler olupaz sayıda zayıf ravinin rivayeti mevcuttur.

Son olarak Affân'ın hadis cüzleri incelendiğinde rivayet üslubuna dair şunlar ifade edilebilir: Bazen bir senedde iki, üç veya dört hocasının adını bir arada zikretmiş, hadislerdeki lafız ve isnad farklılıklarına ve ravinin tereddütlü ifadelerine de temas etmiştir. Şayet hadisin isnadıyla ilgili açıklanması gereken bir husus varsa bu konuda açıklamada bulunmuştur. Bazen bir hadis metninin farklı senedlerini zikretmiştir.

Yine hadis cüz'ünde isnadını kaydettiği hadisin bazen metnini zikretmemiştir. Geçen metnin aynısı olduğunu ifade eden mislehu/nahvehu tabirlerini kullanmıştır. Genel olarak seneddeki ravi sayısı üçtür/sülasidir.

3.2 Affân'a ve Hadis Rivayetindeki Üslubuna Yöneltilen Bazı Eleştiriler

Affân b. Muslim'e birtakım tenkitler yöneltilmiştir. Bu tenkitleri hadis ricali hakkında bilgi veren kaynaklarda görmek mümkündür. Bu kaynaklardan biri de zayıf ravileri konu edinen İbn Adî'nin, el-Kâmil isimli kitabıdır. Zehebî bu durumu şöyle açıklamıştır: "Derim ki Affân'ın (kuvvetli) hafızası ve onun rivayette hüccet olması konusu İslam eserlerinin görüş birliğine vardığı bir husus olmakla birlikte onun tenkide maruz kaldığı da kesindir. Nitekim İbn Adî, onu zayıf raviler hakkında yazdığı kitabında zikretmiştir. Fakat o aslında Affân'ın zayıf ravi olduğu görüşünü geçersiz kılmak için bunu yapmıştır." Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere Affân hakkında yapılan muhtelif eleştirilerin mevcudiyeti, esasen onun güvenilir (sika) bir ravi olduğu kanaatini değiştirmeyecek niteliktedir. Bu tespiti ardından Affân'a yöneltilen eleştirilere bakacak olursak bunları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

3.2.1 Zabtının İyi Olmaması

Bu konuda İbn Adî şunları nakletmiştir: “Ali b. İbrahim b. Heysem’den o da İbrahim b. Ebu Davûd’dan rivayetle Süleyman b. Harb şöyle demiştir: ‘Affân’ı Şu’be’den hadisleri yazarken(zabt) görürdük. Vallahi onun Şu’be’den bir hadisi zabt etmedeki çabasını biri gösterse ona gücü yetmez. Zira Affân’ın anlayışı zayıf, kötü ve kıttır.”Yine aynı yerde “Süleyman şöyle demiştir: ‘Haccâc el-Fesâtîti bana naklettiğine göre Affân onlara Şu’be’nin hadislerini imla ettirmiş’. Süleyman sözüne devamla bana şöyle söylemiştir: ‘Vallahi Affân Şu’be’den naklettiği rivayetlerinden ötürü pişman olarak mezarına girmiştir.”

Sözü edilen bu eleştirilere cevaben es-Sayyâh, Affân hakkındaki bu haberlerin senedi incelendiğinde rivayetin tek kaldığı (teferrüdü) tespitinde bulunmuştur.Ayrıca Süleyman b. Harb’in sözü doğru kabul edilse de yapılan bu tenkidin kabulüne engel bazı sebeplerin olduğu dile getirilmiştir. Bunlardan ilki bu eleştirinin, sebebi açıklanmayan bir cerh olmasıdır. Zira Süleyman, Affân’ın zabtının iyi olmadığına dair herhangi bir misal getirmemiştir. İkincisi bu cerh Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi hadis âlimlerinin görüşlerine terstir. Üçüncüsü Süleyman b. Harb’in ravileri değerlendirmede aşırı hassas (müteşeddit) davranmasıdır. Zira Ebu Hâtim onun hakkında razı olduğu ravilerin (meşayih) sayısının az olduğunu ifade eder.Dördüncüsü İbn Hacer’in de ifadesine göre yapılan bu cerh bir başka bakışla izah edilebilir. Nitekim o şöyle der: “Süleyman’ın Affân hakkındaki tenkidi esasen onun Şu’be’den aldığı rivayetlerinde süratlice ezberleyen akranlarına kıyasla zaptının iyi olmamasıdır.”Son olarak Affân, Süleyman b. Harb’in akranıdır. Zehebî bu durum hakkında şunları belirtir: “Derim ki evet Affân, Süleyman’dan hafıza yönüyle daha iyi ya da onun dengiydi. Bu yönüyle akranın sözlerine ihtiyatla yaklaşım düşünmek icap eder. Zira Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullah babasından şöyle işittiğini söyler: Affân’dan başka Şu’be’den hadisi en güzel nakleden birini görmedim.”Netice itibariyle diyebiliriz ki Affân aleyhine söylenen bu sözlerin gerek sübutu yönüyle zayıf olması gerekse kabul edilmeyen cerh olması bakımından onun sika bir ravi oluşunu değiştirmemiştir.

3.2.2 Mevkuf Rivayeti Merfu Olarak Nakletmesi

Konuyla ilgili İbn Adî şunları nakleder: “Affân’ın Hammad b. Seleme, Hammad b. Zeyd ve o ikisi dışındakilerden naklettiği hadislerde mürsel hadisi mevzul ve mevkuf hadisi merfu kıldığı bir hadis bilmiyorum. Dolayısıyla bu durum onun hatalı görülen (vehim) hususlarından biri olmamıştır. Çünkü ravi sika da olsa bir işten sonra bir başka işte dalgınlık gösterebilir. Affân güvenilir (Lâ be’se bih saduk) bir ravidir.”Öyle görüyor ki, Affân’ın naklettiği rivayetleri arasında bu durum nadiren yaşanmış olacak ki İbn Adî sadece bir rivayetten başka onun vehmine örnek vermemiştir.

3.2.3 İhtilata Maruz Kalması

Affân b. Müslim’in ömrünün sonlarında ihtilata uğradığına dair birtakım rivayetler vardır. Bu konuda İbn-i Ebi Hayseme’den naklen Hatîb el-Bağdâdî şunları aktarır: “Babamın ve Yahya b. Maîn’in, hicrî 219 senesinin Safer ayında Affân’dan uzak kaldığı günlerde onun rivayetlerini almadık, dediklerini işittim. Zaten Affân da birkaç gün sonra vefat etmişti.”Yine rivayete göre, adamın biri Affân’a: “Yahya senin hakkında ihtilat ettiğini söylüyor, demiş, Affân da Allah, Yahya’ya lanet etsin, Allah’tan dileğim ölünceye kadar beni aklıma mukayyet kılın, diye karşılık vermiştir. El-Harbî sözünün devamında; Affân’ın bir zaman akli yerinde olur, bir vakitte akli giderdi (bunamıştı), demiştir.Şu hâlde denebilir ki bu durum Affân’ın ömrünün son zamanlarında gerçekleşmiş hadis rivayet etmediği için bu türden bir ihtilatın âlimler nazarında Affân’a bir zararı olmamıştır.

3.2.4 Ücret Mukabilinde Hadis Rivayetinde Bulunması

Hadis rivayeti karşılığında ücret almaya dair farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi âlim buna cevaz vermezken kimisi cevaz vermiş, kimisi de bazı şartlar altında cevaz vermiştir. Burada söz konusu edilen Affân’ın durumuna dair Hanbel b. İshak’ın ifadesine göre zamanın idaresi tarafından uygulanan Mihne sürecinde kimsenin yapamadığı/yapmaktan çekindiği bir husus olan halifeye icabet etmemenin neticesinde geçim sıkıntısı yaşayan Affân’ın maruz kaldığı iddialardan biri de hadis rivayetine karşılık ücret almasıdır.

Hadis tarihinde vakitlerinin ekseriyetini hadis rivayetine ayırmış olmaları ve başka mal varlığının olmaması sebebiyle bazı sika ravilerin yaşadıkları fakirlik sebebiyle ücret aldıkları bilinen bir durumdur. Dolayısıyla Affân b. Müslim’e yöneltilen bu türden bir tenkidin onun güvenilirliğine zarar vermediği, bilakis

onun zabt (hafızası sağlam) ve itkan sahibi (güvenilir) olduğu kanaati, Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerce onun hakkındaki bu türden eleştirilere iltifat etmemelerinden çıkarılabilir. Kanaatimizce Affân, hayatının belli bir döneminde hadis rivayet ederken ihtiyaca binaen ücret almıştır. Onun bu durumu sika ravi oluşuna bir halel getirmemiştir.

3.3 Mihne'deki Durumunun Yansımaları

Affân b. Muslim'in yaşadığı dönem, Abbasilerin ilk dönemidir. Bu dönemde İslam topraklarının sınırları çok daha genişlemiş, nüfus olabildiğince karmaşıklaşmış, çeşitli dinî, etnik görüş ayrılıkları yoğunlaşmıştır. Yine bu dönem Mutezile mezhebinin idare tarafından desteklendiği ve Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünün Ehl-i hadis üzerinde baskı unsuru olarak benimsetilmeye çalışıldığı bir zaman olmuştur ki Hadis Tarihinde bu döneme Mihne adı verilmiştir. Bu bağlamda Abbâsi Halifesi Me'mûn, Mutezile mezhebinin ileri sürdüğü Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünün dönemin ileri gelen âlimlerince benimsenmesini istemiş, reddedenlerin ise cezalandırılmasını emretmiş, sorgulamaya Affân b. Müslim ile başlamıştır.

Affân'ın sorgusunun ardından yaşananların çevresince nasıl karşılandığı konusu kanaatimizce dikkate değer bir diğer konudur. Zira kaynaklara göre ailesi tarafından maaşının kesileceği haberi üzerine kendisi kınanırken, Ehl-i hadis tarafından dik duruşu sebebiyle takdire şayan bir tavır olarak değerlendirilmiştir. Nitekim rivayete göre Hanbel, Affân'ın Mihne sonrası durumu hakkında şunları nakleder: *"Ben, İshak b. İbrahim'in mihne/sorgulama için çağırmasından sonra Ebu Abdullah ve Yahya ibn Maîn'in beraberinde bulunan Affân'ın yanına geldim. Zira Affân ilk sorguya çekilen kimse idi. Yahya ona sorguya çekilmesinin ertesi günü (yaşadıkları hakkında) sual etti. O sırada Ebu Abdullah ve biz onunla beraberdik. (Aralarında şöyle bir konuşma geçti.) (Yahya): 'Bize İshak'ın sana neler söylediğini anlat.' (Affân): 'Ben senin ve arkadaşlarının yüzünü kara çıkarmadım. Çünkü icabette bulunmadım.' (Yahya): 'Peki nasıl oldu?' (Affân): 'Bana davette bulunuldu. Ardından Cezireden Me'mun'un yazmış olduğu mektubu okundu. Mektupta şunları diyordu: Affân'ı sorguya çek. Ona Kur'an şöyle şöyledir şeklinde görüşü benimsemesi için çağrıda bulun. Bunu kabul ederse onu hâli üzerine ikrar ettir. Benim sana yazdığım şekilde sana icabet etmezse ondan maaşı-Me'mun'un şimdiye kadar her ay verdiği 500 dirhemi- kes.' Böylece mektubu okuyunca İshak bana 'Şu hâlde ne düşünüyorsun,' diye sordu. Bende ona (mealen) 'De ki; O Allah bir tektir' ayetini okudum. Sonrasında 'Şimdi bu mahlûk mudur,' diye sordum. Bu sefer o: 'Ya Şeyh Müminlerin emiri bana sen bunu kabul etmediğin takdirde maaşını kesmemi emir buyurdu', dedi. Bu defa ben de (mealen) 'Sizin rızkınız ve size vaat edilen sevap ve ceza göktedir' ayetini okudum. Benle konuşmayı bıraktı ve çekip gitti. Bunları dinleyen Yahya, Ebu Abdullah ve beraberimizdeki dostlar buna sevindi." Verilen bu örnekten de anlaşılacağı üzere Affân'ın Mihne sürecindeki tutumu Ahmed b. Hanbel ve arkadaşlarınca takdirle karşılanmıştır.*

Bu arada bazılarınca halifeye icabet etmeyenler ile icabet edenlere karşı Ehl-i hadis'in tutumu hakkında farklı mülahazalar serdedilmiştir. Bununla birlikte yapılan araştırmalar bize gösteriyor ki Mihne sürecinde yaşananların etkisiyle gerek cerh-ta'dil açısından ravileri değerlendirme ve gerekse onlardan hadis rivayeti konusunda Ehl-i hadis, fikrî, siyasî, sosyal ve diğer faktörler sebebiyle olumlu ya da olumsuz şekilde bir tutum sergilemişlerdir. Sonuç olarak Affân için ise bu durumun olumlu yansımaları olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ

Affân b. Muslim, Abbasiler döneminin ilk devresinde yaşamış, birçok hocası ve talebesi olmuş, günümüze ulaşan üç hadis cüz'ünün sahibi Bağdat muhaddisidir. Kendisine yönelik olumlu ve olumsuz tenkitler ele alındığında olumlu yönlerinin hadis rivayetinde daha ağır bastığı söylenebilir. Bununla birlikte yapılan eleştiriler arasında mevkuf bir rivayeti merfu olarak naklettiği ve ömrünün sonunda ihtilata maruz kaldığı, hadis rivayetinde ücret aldığı gibi eleştirilere de maruz kaldığı görülmektedir. Bu tür iddialar sebebiyle Affân'ın rivayetlerine ihtiyatlı yaklaşıldığı söylene de neticede ondan nakledilen hadis sayısının ve cüzlerindeki hadislerin meşhur hadis ricalinin eserlerine yansımaları açısından bir değerlendirme yapıldığında genel anlamda rivayetlerinin kabul edildiği bir gerçektir.

Affân'ın hocalarından Hammad b. Seleme, Hemmam b. Yahya ve Şu'be b. Haccâc'ın kütüb-i sitte'de yer alan rivayetlerinin değerlendirilmesinde onun üzerinde hoca-talebe ilişkisi yönüyle etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Hocalarından hadis öğrenme ve onu öğretme konusunda imla yoluyla hadis almaya özen gösterdiği sonra aldığı hadisi hocaya rivayet ve tahammül lafızlarına aşırı dikkat ederek arz etmiş olduğu görülmektedir. Hatta bu usulü soru sorarak çokça uygulaması sebebiyle bazı hocaları öfkelenmiş ve anlayışı kit

diye nitelendirilmiştir. Yine hadisin rivayeti hususunda işittiği gibi aynı metin ve rivayet lafızlarıyla nakletmeye büyük özen gösterdiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ravi ve rivayet tenkidi konusunda aşırı hassasiyet gösterdiği söylenebilir.

Affân'ın hadis rivayet üslubunda hadislerin sened ve metinde yer alan rivayet lafızlarının ve kelimelerin doğru telaffuzuna önem vermesi onun yaşadığı dönemin ve çevresinin veya ders aldığı hocalarının bir etkisi olarak kabul edilebilir.

Öte yandan bu çalışmanın bir neticesi olarak denebilir ki cerh-ta'dil âlimlerinin kitaplarında kullandıkları bazı ifadeleri doğrudan kabul etmek yerine ravi hakkında yapılan cerh veya ta'dil sebeplerini, yaşadıkları zaman içerisindeki durumu araştırmak ve anlamaya çalışmak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Âcurrî, Ebu Bekr Muhammed b. Huseyn b. Abdullah el-Âcurrî, Suâlâtü ebî Ubeydi'l-Acurrî Ebâ Dâvûd. thk. Abdulalim Abdulazim el-Bestevî, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.
- Aydemir, Selahattin, "Hadis Rivâyeti ve Öğretimi Karşılığında Ücret Alma Hakkında Bazı Mülâhazalar", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, C.XX, S.2, 2020, s. 1109-1129.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hasan b. Ali b. Musa Ebû Bekir Beyhakî. Ma'rifetu's-sünen ve'l âsâr. thk. Abdu'l-mu'tî Emin Kal'aci. Beyrut: Dâru Kuteybe, 1991.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, et-Târîhu's-sağîr. thk. Mahmud İbrahim Zayed. Kahire: Mektebetu Daru't-Türâs, 1976.
- Cürcânî, Hamza b. Yusuf el-Cürcânî. Târîhu Cürcân. thk. Muhammed Abdulmuîd Han. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1401/ 1981.
- Dımaşkî, Ebû Zür'a Abdurrahman b. Amr b. Abdullah ed-Dımaşkî. et-Târîh. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1417/1996.
- Ehâdisi's-şuyûhi'l-kibâr. thk: Hamza b. Ahmed ez-Zeyn. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- Fakihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak Fakihî. Ahbâru Mekke fi kadîmî'd-dehr ve hadîsîh. thk. Abdulmelik Abdullah Duheş. Beyrut: Dâru Hıdr, 1414.
- Hanbel b. İshâk. Zikru mihneti'l-imam Ahmed b. Hanbel. thk. Muhammed Negaş. By. 1983/1403.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. Târîhu Bağdâd. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmiyy, 2002.
- Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye. thk. Ebu Abdullah es-Serûkî. İbrahim Hamdî. Medine: el-Mektebetu'l-İlmiyye, ts.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî Cürcânî. el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Batta, Ebu Abdullah Ubeydullah b. Muhammed İbn Batta. el-İbânetü'l-kübrâ. thk. Rıza Mu'tî vd. Riyad: Dâru'r-râye, 1426/2005.
- İbn Ebî Hâtîm Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Hâtîm Râzî. el-Cerh ve't-ta'dil. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turasi'l-Arabiyy, 1952.
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer Askalânî Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer. Nüzhetü'l-elbâb fi'l-elkâb. thk. Abdülaziz Muhammed Salih es-Sedîrî. Riyad: Mektebeu'r-Rüşd, 1409/1989.
- İbn Hacer. Ta'cîlu'l-menfaa' bi zevâidi ricâlî'l-eimmeti'l-erbaa'. thk: Dr. İkrâmu'llah İmdadulhak. 2. Bsk. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2008.
- İbn Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Hanbel. el-İlel ve ma'rifetu'r-ricâl. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988.
- İbn Hayyât, Ebu Amr Halîfe b. Hayyât el-Basrî. et-Târîh. Beyrut: Müessesetür'r-Risâle, 1397.
- İbn Hibbân. Ebû Hatîm Muhammed b. Hibbân Takrîbu's-sikât. thk: Halil b. Me'mun Şiha. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem. Lisânu'l-arab. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî'. et-Tabakâtu'l-kübrâ. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman. Menâkıbu'l-İmâm Ahmed. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Turkı. By: Dâru Hicr, 1409.
- İbnu'l-Kayserânî, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tahir b. Ali el-Makdisî ibnu'l-Kayserânî. el-Cem'u beyne kitâbey Ebi Nasr el-Kelâbâzî ve Ebi Bekr el-İsbehânî fi ricâlî'l-Buhârî ve Muslim. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1405.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Affân b. Müslim". TDV İslâm Ansiklopedisi. 1/ 399-400. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. Zayıf Râviler: Duafâ Literatürü ve Zayıf Rivayetler. İstanbul: İFAV yay. 2014.
- Kaysî, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Kaysî İbn Nâsiruddîn. Tavdihu'l-müştebih fi zabtu esmâ'î'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm. thk. Muhammed Nuaym el-Arkûsî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1993.
- Likânî, İbrahim b. İbrahim Hasan Burhaneddin el-Likânî. Behcetü'l-mehâfil ve ecmelu'l vesâil bi't-t'arif bi ruvâti's-şemâil. thk. Şâdi b. Muhammed b. Salih. Yemen: Merkezü'n-Nu'man li'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2011.
- Mezrû', Hind bint Muhammed el-Mezrû. Cüz'ü Ebi Osmân Affân b. Muslim es-Saffâr diraseten ve tahkiken. Riyad: Melik Suud Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1418/1998.
- Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yusuf b. Zekî Abdurrahman. Tehzîbu'l-kemâl. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. . 35 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1400/1980.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim el-Kuşeyrî. el-Musnedu's-sahih. thk. Muhammed Fuad Abdalbâki. Beyrut: Daru İhyâu't-Turasi'l-Arabiyy, ts.
- Râmhurmuzî, Hasan b. Abdurrahman Râmhurmuzî. el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-ravi ve'l-vâi. thk. Muhammed Acâc Hatîb. Beyrut: Daru'l-fikr 1404.
- Sayyâh, Ali b. Abdullah es-Sayyâh. "Akvâlu'l-imam Affân b. Muslim es-Saffâr (ö.202) fi cerhi'r-ruvât ve ta'dilîhim". Mecelletu'l-Câmiati'l-İslâmiyye. 161, (2012). 296-387.
- Sayyâh. "el-İmam Affân b. Muslim es-Saffâr ve menhecuhu fi't-telakkî ve'l-edâ ve'n-nakd". Mecelletu'l-Ulûmi's-Şer'iyye. 3/1. (Ocak 2010/ Muharrem 1431), 35-83.

- Sübkî, Ebu Nasr Tâcuddîn Abdulvehhâb es-Sübkî. Tabakâtu's-şâfiyyeti'l-kübrâ. thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî. Abdulfettah Muhammed el-Hulû. Beyrut: Hicr li't-Tibâati ve'n-Neşr, 1413.
- Şahyar, Ataullah. "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi". Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 12/24 (2013/2) 54-56.
- Temîmî, Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed et-Temîmî. el-Mihan, thk. Ömer Süleyman el-Ukaylî. Riyad: Dâru'l-Ulûm, 1984/1404.
- Tuğlu, Nuri. "Mihne Olaylarını Doğuran Tartışmalarının Hadis Rivâyetine Yansıması (Buhârî Özelinde Bir Değerlendirme)". Dini Araştırmalar. 8/23 (2005), 153-170.
- Uğur, Müçteba. Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDV. Yay. 1992.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el- Ukaylî. Kitâbu'd-duafâi'l-kebir. thk. Abdu'l-mu'ti Emin Kal'acı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Yerkazan, Hasan. "Tasnif Döneminin Yeni Yazılı Kaynakları: Affân B. Müslim Es-Saffâr'ın (Ö.220/ 835) Hadis Cüzü", Temel İslam Bilimleri Araştırmaları. -I-, (2019). 29-60.
- Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed Zehebî. Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl. thk. Ali Muhammed Muavvid. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1995.
- Zehebî. Siyeru a'lâmi'n-nübelâ. thk. Şuayb Arnaût. vd. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985.
- Zehebî. Târihu'l-İslâm ve vefâyatî'l-meşâhîr ve'l-a'lâm. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslamî, 2003.
- Zehebî. Tehzîbu tehzîbî'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl. thk. Ganim Abbas Ganim. Mecdi Seyyid Emin. by: el-Faruku'l-Hadîse, 2004.
- Ziriklî, Hayruddin, b. Mahmud b. Muhammed Ziriklî. el-'Alâm. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2002.
- Züheyr, Osman Ali Nur. İbn Adî ve menhecuhu fi kitabi'l-kâmil fi duafâi'r-ricâl. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1997.